

**ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІЧНІ
ТА ПРАВОВІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА КРИМІНАЛІЗАЦІЮ ПОВЕДІНКИ****DETERMINANTS OF CRIMINAL LAW: SOCIAL, ECONOMIC
AND LEGAL FACTORS INFLUENCED ON THE CRIMINALIZATION OF BEHAVIOR**

**Кричун Ю.А., к.ю.н., доцент кафедри галузевого права
та правоохоронної діяльності, адвокат**

*Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка
ORCID ID: 0000-0002-9441-3003*

**Гордуз О.А., старший викладач кафедри державно-правових дисциплін
та публічного управління**

*Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-6376-6551*

Метою статті є комплексний аналіз детермінантів кримінального права, зокрема соціальних, економічних та правових чинників, що впливають на процес криміналізації суспільно небезпечних діянь. У статті здійснено комплексний аналіз детермінантів злочинності як чинників, що визначають не лише рівень і динаміку кримінальних правопорушень, а й суттєво впливають на формування кримінального права в його широкому розумінні – як у сфері законотворчості, так і правозастосування. Акцентовано увагу на тому, що кримінальне право виконує роль важливого інструменту соціального контролю, водночас залишаючись динамічним елементом правової системи, що реагує на соціальні, економічні, політичні та правові зміни в суспільстві. У статті узагальнено позиції науковців щодо поняття детермінації злочинності, подано авторське тлумачення цього явища як прояву універсального зв'язку між соціальними процесами та правовими наслідками. З урахуванням міждисциплінарного підходу визначено ключові групи детермінантів злочинності: соціальні, економічні, правові та політичні. Проаналізовано, як соціальна нерівність, правова культура, економічна нестабільність та політична кон'юнктура впливають на ефективність кримінально-правової політики. Особливу увагу приділено правовим детермінантам, зокрема прогалинам у законодавстві, недолікам юридичної техніки, зловживанню дискреційними повноваженнями. Зазначено, що ці чинники не лише ускладнюють застосування кримінального права, але й можуть сприяти поширенню тіньових практик та підірвати довіру до правової системи. Зроблено висновок про необхідність інтегративного підходу до вивчення та усунення детермінантів злочинності. Акцентовується на важливості гармонізації законодавства, підвищення правосвідомості населення та зміцнення соціальних інститутів як засобів запобігання криміногенним процесам. Запропоновано розглядати кримінальне право не ізольовано, а як складову ширшої системи реагування на соціальні девіації та загрози правопорядку.

Ключові слова: детермінація злочинності, кримінальне право, соціальні чинники, економічна нестабільність, правові прогалини, кримінально-правова політика, дискреційні повноваження, профілактика правопорушень.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the determinants of criminal law, in particular social, economic, and legal factors that influence the process of criminalization of socially dangerous acts. The article carries out a comprehensive analysis of the determinants of crime as factors that determine not only the level and dynamics of criminal offenses, but also significantly affect the formation of criminal law in its broad sense - both in the field of lawmaking and law enforcement. The emphasis is on the fact that criminal law plays the role of an important instrument of social control, while remaining a dynamic element of the legal system that responds to social, economic, political and legal changes in society. The article summarizes the positions of scientists on the concept of crime determination, presents the author's interpretation of this phenomenon as a manifestation of the universal connection between social processes and legal consequences. Taking into account the interdisciplinary approach, the key groups of crime determinants are identified: social, economic, legal and political. It is analyzed how social inequality, legal culture, economic instability and political conditions affect the effectiveness of criminal and legal policy. Special attention is paid to legal determinants, in particular gaps in legislation, shortcomings in legal techniques, and abuse of discretionary powers. It is noted that these factors not only complicate the application of criminal law, but can also contribute to the spread of shadow practices and undermine trust in the legal system. The conclusion is made about the need for an integrative approach to studying and eliminating the determinants of crime. The emphasis is on the importance of harmonizing legislation, increasing the legal awareness of the population, and strengthening social institutions as means of preventing criminogenic processes. It is proposed to consider criminal law not in isolation, but as a component of a broader system of responding to social deviations and threats to law and order.

Key words: determination of crime, criminal law, social factors, economic instability, legal gaps, criminal law policy, discretionary powers, prevention of offenses.

Актуальність теми. У сучасному правовому дискурсі все більшої актуальності набуває дослідження чинників, що впливають на формування та розвиток кримінального права. Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених аналізу окремих елементів криміналізації, комплексне розуміння соціальних, економічних та правових детермінантів залишається недостатньо систематизованим. Це ускладнює формування ефективної кримінально-правової політики та знижує результативність механізмів протидії злочинності. В умовах трансформації суспільних відносин, посилення глобалізаційних процесів та соціальної нерівності постає необхідність оновленого підходу до аналізу факторів, що зумовлюють виникнення та еволюцію кримінально-правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням чинників, що впливають на формування та розвиток кримінального права досліджували такі вчені як: Д. Бало-

банова, В. Голіна, Б. Головкін, М. Карчевський, О. Радутни, Н. Савінова, В. Туляков, П. Фріс, В. Шакур та ін.

Метою статті є комплексний аналіз детермінантів кримінального права, зокрема соціальних, економічних та правових чинників, що впливають на процес криміналізації суспільно небезпечних діянь.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне право, як елемент правової системи, виконує функцію інструменту соціального контролю над поведінкою членів суспільства. Його норми спрямовані на захист найважливіших соціальних благ – життя, здоров'я, власності, громадської безпеки та порядку. При цьому кримінальне право перебуває в постійному розвитку, реагуючи на зміни в суспільстві, економіці та політичному середовищі. Саме тому вивчення детермінантів, які формують зміст і структуру кримінального права, є необхідним для розуміння загальних тенденцій у сфері кримінальної політики.

На думку Д. Балобанової, під детермінантами слід вважати саме ті чинники, які впливають і на динаміку всіх рівнів кримінального права (на кримінально-правову політику, законотворчість і правозастосування), і на кожний з них окремо, що своєю чергою тягне динаміку й інших рівнів [1, с. 457].

Як зазначає А. Закалюк, детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона зумовлена [2, с. 187].

У свою чергу, Д. Тичина у своєму науковому доробку, звертає увагу на думку С. Нежурбіди, який зазначає, що детермінація являє собою вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. Звертає увагу, що ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ. Відповідно, своєчасне виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно і об'єктивно встановити всі обставини його вчинення. Акцентує увагу, також на соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені і усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [3; 4, с. 19].

Узагальнюючи вищезазначені підходи до розуміння детермінації злочинності, можна зробити висновок, що детермінанти – це не лише чинники, які впливають на виникнення й розвиток злочинності, але й елементи, які формують та змінюють усю структуру кримінального права, починаючи від політики і законотворчості, й закінчуючи практикою правозастосування. Власне бачення цієї проблеми полягає в тому, що вивчення детермінант повинно мати не лише суто юридичний характер, а й охоплювати соціальні, психологічні, економічні аспекти, адже злочинність – це явище багатогранне, тісно пов'язане із загальним станом суспільства. Розуміння детермінації як прояву універсального зв'язку явищ підкреслює необхідність комплексного підходу до профілактики злочинності, що дозволяє не лише реагувати на правопорушення, а й передбачати їх, усуваючи корінні причини на ранніх етапах.

Таким чином, зупинимося на основних детермінантах, які мають безпосередній вплив на ефективність кримінально-правової політики.

По-перше, це соціальні детермінанти, оскільки соціальні чинники значною мірою впливають на прийняття рішень щодо криміналізації або декриміналізації тих чи інших діянь. До них належать соціальні потреби, суспільна мораль, громадська думка, поведінкові стереотипи, а також рівень соціальної згуртованості. Чим вище рівень суспільної солідарності та довіри до державних інституцій, тим менше необхідність жорсткого кримінально-правового впливу. Водночас соціальна нерівність, безробіття, урбанізація, міграція сприяють зростанню кримінальних ризиків. ЗМІ та соціальні мережі можуть як інформувати про злочини, так і формувати суспільний запит на посилення покарання, іноді призводячи до популістських рішень.

Додатковим чинником соціального впливу є загальний рівень правової культури населення. Люди, які усвідомлюють свої права та обов'язки, здатні ефективно взаємодіяти з правовою системою, мають нижчий ризик втягнення у злочинну діяльність. Важливу роль відіграє і система освіти, яка формує правосвідомість майбутніх поколінь. Недооцінка цього аспекту може призвести до масових правопорушень, зокрема у молодіжному середовищі.

По-друге, економічні детермінанти. Економічне становище суспільства має вирішальне значення для рівня

злочинності та характеру кримінально-правових норм. Наприклад, у країнах з високим рівнем безробіття та низьким доходом на душу населення, ймовірність вчинення майнових злочинів значно зростає. Водночас фінансово стабільна держава має більше можливостей для реалізації програм профілактики злочинності, впровадження альтернатив до позбавлення волі, розбудови інституцій пробації. Економічна глобалізація створює нові виклики – такі як фінансові махінації, кіберзлочинність, торгівля людьми, – що потребують оперативного та гнучкого кримінально-правового реагування.

Крім того, інституційна спроможність держави забезпечити правову охорону економічних відносин безпосередньо залежить від ефективності фінансової та монетарної політики. Якщо державні ресурси не дозволяють здійснювати належний контроль за ринком праці, дотриманням трудового законодавства або запобіганням корупції, це веде до поширення тіньової економіки та зростання криміногенного навантаження на суспільство.

Таким чином, погоджуємося з М. Ждан, що особливе місце посідають соціально-економічні чинники, до яких слід віднести довготривалу економічну кризу в Україні та пов'язані з нею безробіття і бідність, значне соціальне розшарування населення. За експертними оцінками, соціальна нерівність в Україні є однією з найбільших у світі. Різниця в доходах 10 % найбагатших і 10 % найбідніших українців, з урахуванням тіньових доходів, сягає 40 разів [5]. Учені зауважують, що соціально-економічна нерівність проявляється у викривленій соціальній структурі вітчизняного суспільства, у якій наявні лише дві страти з характерним для них набором ознак – заможні та бідні; в українських реаліях середній клас як такий не відповідає класичним уявленням про нього [6, с. 163], тоді як у всіх розвинутих країнах саме середній клас виконує важливу стабілізуючу функцію [7, с. 47]. Унаслідок неоднозначних соціально-економічних перетворень значна частина населення виїхала за кордон у пошуках кращої долі, ще частина опинилася за межею бідності. Економічні негаразди спричинили низку соціальних аномалій, відсутність впевненості в завтрашньому дні, зростання соціальної напруги. У підсумку це зумовило активізацію криміногенного потенціалу суспільства та зростання масштабів злочинності [8].

Наступними, важливими є правові чинники. До правових детермінант належать традиції національного права, рівень розвитку правової культури, стабільність нормативно-правової бази, наявність ефективної системи правосуддя, дотримання принципів верховенства права. У цьому контексті важливе значення має відповідність кримінального законодавства міжнародним стандартам і зобов'язанням, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Імплементация європейських норм у кримінальне право України зумовлена курсом на євроінтеграцію та гармонізацію правової системи.

Крім цього, велике значення має якість юридичної техніки та чіткість формулювань кримінально-правових норм. Наявність прогалин у законодавстві або суперечностей між окремими нормами призводить до неоднозначного тлумачення та порушень прав людини. Також важливими є засоби судового контролю за законністю притягнення до кримінальної відповідальності, доступ до адвокатських послуг, механізми апеляції та перегляду вироку [10, с. 162].

Таким чином, правові детермінанти злочинності доцільно поділяти на декілька умовно однорідних різновидів, кожен з яких по-своєму впливає на рівень і характер кримінальних правопорушень. Серед них варто виділити криміногенні прогалини у базовому нормативно-правовому регулюванні, які створюють простір для правової невизначеності або зловживання; недоліки законодавчої

регламентації кримінальної відповідальності, що можуть ускладнювати процес правозастосування або сприяти нерівномірному застосуванню норм права; зловживання дискреційними повноваженнями посадових осіб, що підтримує довіру до правової системи та стимулює тіньові практики. Власне бачення полягає в тому, що правові детермінанти злочинності не лише відображають стан і якість законодавства, а й виступають індикатором ефективності правової політики в цілому. Їх своєчасне виявлення та усунення має стратегічне значення для побудови дієвої системи запобігання кримінальним правопорушенням.

Безумовно, доречно і звернути увагу на політичні аспекти, зокрема, політична воля, виборчі кампанії, публічна активність громадянського суспільства – все це чинить вплив на зміст і спрямованість кримінального законодавства. Часто політичні сили використовують тему боротьби зі злочинністю як інструмент мобілізації електорату, що призводить до посилення покарань без належного обґрунтування. Водночас демократичні цінності, прозорість діяльності державних органів, розвиток правозахисного руху сприяють гуманізації кримінального права.

Слід також зазначити, що політична стабільність або її відсутність прямо впливають на кримінальну ситу-

ацію. У кризових умовах держава може застосовувати репресивні методи, ігноруючи принципи правової держави, тоді як у стабільному середовищі можливе вдосконалення законодавства шляхом суспільного діалогу та залучення експертного середовища до процесу нормотворення.

Висновки. Детермінанти злочинності охоплюють широкий спектр явищ – від соціальних та економічних до правових і політичних. Кожна з цих груп чинників має свій рівень впливу на криміногенну ситуацію в країні, зокрема соціальна нерівність, правовий нігілізм, недосконалість законодавства чи популізм у політичних рішеннях можуть суттєво знижувати ефективність кримінального правосуддя.

Важливість системного підходу до аналізу детермінант полягає в тому, що жоден із цих чинників не діє ізольовано. Вони перебувають у тісному взаємозв'язку, формуючи складну систему причин і умов, яка потребує не лише аналітичного осмислення, а й комплексного реагування. Саме інтеграція правових, соціальних, економічних і політичних механізмів у межах єдиної стратегії профілактики злочинності дозволяє створити ефективну модель кримінальної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балобанова Д.О. Детермінанти динаміки кримінального права в умовах глобалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №5. С. 457-460.
2. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.
3. Тичина Д.М. Детермінанти, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Право та державне управління*. №2. С. 229-236.
4. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2013. 432 с.
5. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2012. 404 с.
6. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46–50.
7. Андрушко А. В. Детермінанти незаконного позбавлення волі або викрадення людини. URL : http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/4_2019.pdf.
8. Огліх В. В., Волкова В. В., Шаповалов О. В. Соціально-економічні детермінанти зміни криміногенної ситуації в Україні. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0- pages-278_285.pdf
9. Ждан М.Д. Соціально-економічні детермінанти /кримінальних правопорушень проти трудових прав і свобод людини і громадянина. *Право та державне управління*. 2022. №3. С. 302-307.
10. Пахнін М.Л. Правові детермінанти криміналізації засобів масової інформації. *Нове українське право*. 2022. Вип. 3. С. 160-166.